

Архітектурний простір бібліотеки вищого навчального закладу: від реального до ідеального

Висвітлено питання проектування будівель бібліотек в історичному дискурсі. Розглянуто архітектурно-просторову організацію бібліотек вищих навчальних закладів України. Окреслено сучасні погляди щодо модернізації архітектурно-предметного середовища бібліотеки.

Ключові слова: будівля бібліотеки, бібліотечний простір, багатофункціональність, соціокультурний центр, реконструкція.

Щоб усвідомити філософське значення простору в різних проявах життєдіяльності людини, а надто пов'язаних з культурою, згадаймо філософські міркування П. Флоренського про взаємодію духовного і матеріального, яке відбувається у зв'язку з існуванням простору, у якому організовано людське буття.

Матеріальний бібліотечний простір складають: будинок і обладнання; документальний фонд; засоби інформатизації та інформаційно-комунікаційні технології; витвори мистецтва, музейні експонати; рослинний (тваринний) світ [4]. Будинок може бути пам'яткою архітектури, в історичних приміщеннях зберігаються меблі, зразки декоративно-прикладного мистецтва. При проектуванні інтер'єрів використовується тваринний світ (облаштування акваріуму) та ін.

Будинки бібліотек є одними з найдавніших споруд серед закладів освіти й культури. Характерною рисою архітектурного образу бібліотек стало віддзеркалення індивідуальних особливостей історичного періоду, культури і традицій країни, фінансових можливостей та естетичних поглядів їх засновників.

Проблемі організації будівель бібліотек світове бібліотекознавство приділяє достатньо уваги. Науковий дискурс навколо цього питання точиться вже понад 100 років і відображений у працях початку століття: М. Дьюї, Л. Хавкіної, Я. Борисова, А. Грезеля. Після тривалої "паузи" – проблематику продовжено у публікаціях 70-80-х років ХХ ст. Л. Амлінським, Р. Клутом, Ю. Обросовим, А. Паперно, Е. Фенелоновим та ін.

Особливого значення набувають роботи Д. Гаврецького, Ф. Пащенко, В. Пясецького та ін., які порушують питання

інтердисциплінарних досліджень, співпраці між бібліотекознавцями і архітекторами.

Але найважливішими дослідженнями в цій галузі є праці російського ученого, відомого архітектора і технолога будівництва бібліотек Ф.Н. Пащенко. Йому належать понад 100 наукових робіт з питань теорії та практики проектування і будівництва бібліотек.

Проблема функціональної організації і проектування бібліотечних будівель порушено в дисертаційних дослідженнях архітектури Я. Мишковським “Основные вопросы проектирования библиотек” (М., 1951), Ю. Обросовим “Структура сети и типы массовых библиотек в городах” (М., 1971), А.Р. Зимоненко “Принципы организации внутреннего пространства в массовых библиотеках” (1988). Тенденції проектування бібліотек кінця XIX – поч. XX ст. висвітлено в докторській дисертації українського вченого В. Ясієвича “Архитектура Украины конца XIX – начала XX века (основные тенденции и особенности)” (М., 1981). У галузі бібліотечної справи захищено дисертацію К.Б. Лавровою “Организация библиотечного здания как раздел библиотечного строительства” (М., 1997).

Тема проектування, будівництва і опису вже існуючих будівель бібліотек упродовж багатьох років, починаючи від другої половини XIX ст., не сходила зі сторінок фахової архітектурно-будівельної періодики. Різні аспекти, пов’язані з будівництвом бібліотек друкували на своїх шпальтах російські журнали “Зодчий”, “Неделя строителя”, “Нива”, “Строитель”.

Сьогодні за кордоном проблеми архітектури бібліотек висвітлює фахова архітектурна періодика (“Architektura Murator” (Польща), “Domus” (Італія), “The Architectural Review” (Великобританія), “Architectural Record” (США) та ін.

Увагу фахівців привертають праці відомого російського бібліотекознавця Ю. Н. Столярова, присвячені розвитку теоретичних положень “матеріально-технічного бібліотекознавства” як розділу науки і практики. Йому належить обґрунтування теоретичних аспектів досліджень щодо структури і функцій бібліотеки з точки зору системного підходу, згідно якого він виділив 4 “родових” елементи: документ, користувач, бібліотекар і матеріально-технічна база [8].

Проблема не втрачає актуальності й сьогодні. Не зважаючи на те, що створено теоретичне підґрунтя вважати організацію будівлі бібліотеки (як матеріально-технічної бази) однією із складових поняття “бібліотека”, а з точки зору бібліотекознавства опрацьовується методологія досліджень, рівень наукової та методичної розробки проблеми серед наших науковців не знаходить широко розповсюдження порівняно з іншими розділами бібліотекознавства.

Метою даної праці є привернення уваги бібліотечної громадськості до ролі будівлі бібліотеки як матеріальної складової соціокультурного поняття “бібліотека”, вирішення теоретичних питань організації внутрішнього бібліотечного простору і прикладних проблем (необхідності модернізації, реконструкції чи будівництва бібліотек).

Велику справу з формування позитивної громадської думки щодо пріоритетності спорудження сучасних бібліотечних будівель проводить Державна наукова архітектурно-будівельна бібліотека ім. В.Г. Заболотного (ДНАББ), очолювана Г. А. Войцехівською. 2007 р. ДНАББ ініціювала проведення Всеукраїнської акції “Кожній бібліотеці – сучасну будівлю”. У ДНАББ досліджують інформаційні джерела з питань будівництва бібліотек [1], її працівники беруть участь у багатьох наукових заходах, публікують проблемні статті.

З метою привернення до цієї проблеми уваги науковців різних галузей наук, архітекторів і бібліотекознавців 25 вересня 2008 р. у бібліотеці організовано конференцію “Будівництво бібліотек в сучасних умовах: проблеми і перспективи”, презентацію проектів бібліотечних будинків, розроблених молодими українськими архітекторами. Ця акція мала продовження у вересні 2009 р, коли відбулося відкриття спеціальної виставки студентських проектів “Бібліотека майбутнього” (НУ “Львівська політехніка” представили 3 проекти). 2011 р. планується проведення Всеукраїнського конкурсу студентських проектів на тему “Сучасна бібліотека України”.

У 2008 р. (ДНАББ) здійснила анкетування серед галузевих бібліотек системи архітектури і будівництва з метою вивчення існуючого стану бібліотечних приміщень. Дослідження проблеми показало, що всі “бібліотеки працюють у приміщеннях, котрі не лише не відповідають їхнім реальним потребам, але й загальноприйнятим нормам щодо освітлення, температурно-вологісного режиму та площі [3, с. 29]. Наприклад, згідно існуючою на сьогоднішній день нормативного документу радянського періоду “СН 548-82: Інструкція по проектуванню бібліотек” (1983 р.) на кожні 1000 одиниць зберігання необхідно 2,5 м² площі приміщення. Проблемою є дефіцит площ для розміщення абонементів, читальних залів, каталогів, приміщень для структурних підрозділів, інших служб бібліотеки, зон відпочинку користувачів і персоналу бібліотек.

Прикро, але мусимо констатувати, що в Україні досі не існує державних будівельних норм з проектування бібліотек. Тому вагомого значення набуває усвідомлення громадськістю ролі бібліотек, необхідності їх модернізації та реконструкції, а основне фінансування. “Проблеми бібліотечного будівництва вже визріли і,

незважаючи на економічні негаразди, вимагають свого вирішення. Не можуть бібліотеки, які розташовуються в пристосованих невідповідних приміщеннях, житлових будинках, бути виразниками духовності нації” [2].

Щодо історії бібліотечного будівництва, то вона починається ще з часів Ярослава Мудрого. Розквіт будівництва спеціальних будинків для бібліотек припадає на кінець XIX – початок XX ст. На підросійській Україні – це були бібліотеки Києва, Одеси та Харкова. Одна з найстаріших і найбільших бібліотек на півдні України – Наукова бібліотека Одеського Національного університету ім.І.І. Мечникова. Проект будинку, в якому вона розташована й нині, розроблено 1899 року. Будівництво бібліотеки Харківського університету закінчилося 1901 р. Будівництво бібліотеки Київського університету тривало протягом 1911-1915 рр.

Для огляду основних тенденцій бібліотечного будівництва Галичини зупинимося на деяких будівлях бібліотек вищих навчальних закладів Львова. У грудні 1899 – січні 1900 р. український архітектор і будівничий Г.Пежанський виконав проект нового спеціального будинку для бібліотеки Львівського університету Я. Казимира. Майже через століття – у 1990 р. завершено будівництво нового корпусу бібліотеки Львівського університету ім. І. Франка, розрахованого на 1 млн. одиниць зберігання.

Спочатку бібліотеку Політехнічної школи розташовано на другому поверсі головного корпусу, збудованого 1877 р. за проектом Ю. Захарієвича. У кінці 20-х років XX ст. у зв’язку з розбудовою Львівської політехніки і розташуванням у Львові центру Міжнародної федерації технічної та фахової преси повстала необхідність будови окремого приміщення бібліотеки. 1929 р. серед великої кількості надісланих на конкурс проектів обрано проект професора Львівської політехніки Тадеуша Обмінського. У 1934 р. Політехніка отримала нову будівлю. А 1970 р. відчинив двері новий корпус студентської бібліотеки на 1 млн. томів, спроектований архітектором П. Мар’євим.

Але більшість бібліотек вищих навчальних закладів Львова розташовано в пристосованих будівлях чи запроектовано в приміщеннях самих навчальних закладів. До прикладу, коротка історія розміщення матеріальної бази бібліотеки Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького. 1890 року при університеті відкрито медичний відділ на вул. Пекарській. Архітектор Й. Браунзайс виконав проект корпусу, в якому передбачалося приміщення для бібліотеки. 1940 р. бібліотеці визначено будинок у центрі міста, який належав родині графів Бадені, де читачі обслуговуються й донині. З метою розширення площ бібліотеки

1971 р. студентськму філію розміщено в новозбудованому теоретичному корпусі.

У 1890 р. оголошено конкурс на будову ще одного вищого навчального закладу Львова – Державної художньо-промислової школи, правонаступницею якої стала Львівська національна академія мистецтв. 1892 р. у будівлі на вул. Театральній, 17 (архітектор Г. Бізанц) на другому поверсі триповерхового будинку розташувалася бібліотека.

1935 архітектор В. Дайчак зводить Академію міжнародної торгівлі (нині Львівська комерційна академія), частину першого поверху зайняла бібліотека.

Перше приміщення бібліотеки Національного лісотехнічного університету України знаходилося в будинку на вул. О.Кобилянської (1945), потім бібліотеку переведено на вул. Пушкіна (Чупринки) у збудований за радянських часів будинок (на фундаменті розпочатого будівництва церкви при монастирі та школі василіанок перед початком Другої світової війни).

Таким чином, короткий історичний екскурс, присвячений матеріальній базі частини бібліотек Львова відображає тенденції бібліотечного будівництва не тільки Галичини, але й цілої країни.

Позитивні зрушення щодо будівництва окремих приміщень для бібліотек відбулися в 60-70-х роках ХХ ст., коли власні будівлі отримало багато бібліотек (назви вищих навчальних закладів подано станом на сьогоднішній день): 1964 – Національного університету харчових технологій (м. Київ), 1970 – Одеського національного політехнічного університету та Національного технічного університету “Київський політехнічний інститут”. Розширювала свої площі бібліотека Східноукраїнського університету ім. В. Даля (м. Луганськ), перше окреме приміщення було площею 132 м², а в останнє двадцятиріччя збудовано новий корпус – 5835 м².

Підкреслимо, що протягом останніх 30-40 років найбільш потужні вищі навчальні заклади України звели окремі будівлі для бібліотек. Назвемо наукові бібліотеки Київського національного торговельно-економічного університету, Національного авіаційного університету (м. Кив), Івано-Франківського Національного технічного університету нафти і газу та багато інших.

Будівництво в Україні бібліотечних приміщень триває й сьогодні. Очікує вселення в новозбудоване приміщення Науково-технічна бібліотека Донецького національного технічного університету. 2004 р. розроблено проект будівлі бібліотечно-інформаційного центру загальною площею 10400м² з сучасним книгосховищем, устаткуванням контролю температури і вологості, конференц-залом,

медiateкою, 8 читальними залами на 1100 місць. Ведуться будівельні роботи зі спорудження бібліотеки Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”.

1 вересня 2009 р. відчинила двері наукова бібліотека Уманського національного університету садівництва. Збудована в неокласичному стилі будівля органічно вписалася в історичний ансамбль університету.

У грудні 2009 р. відкрито нове приміщення Наукової бібліотеки Української академії банківської справи НБУ (м. Суми). Проект приміщення відповідає вимогам сучасного науково-інформаційного і соціокультурного центру із застосуванням інноваційних технологій.

Історично складалося так, що більшість бібліотек розташовували в пристосованих приміщеннях (так звані “проекти-приспосовання”). Те саме стосується й бібліотек вищих навчальних закладів. Як і навчальні заклади, бібліотеки функціонують у приміщеннях старих архітектурних комплексів – колишніх монастирів, гімназій та інших громадських будівлях. Пристосування таких приміщень триває й сьогодні.

Одна з таких бібліотек – Дослідницька бібліотека Національного університету “Києво-Могилянська академія”, де загальний читальний зал, зал періодики, відділ книгозберігання, фонд колекцій та рідкісних видань, науковий архів розміщено в Староакадемічному (Мазепиному) корпусі Братського монастиря.

Будівлі бібліотек мають свої засади функціонально-просторової організації, характер дизайну інтер'єру. У багатьох приміщеннях збереглися історичні інтер'єри, автентичні меблі та обладнання, які можна віднести до пам'яток історії бібліотек. “У таких випадках необхідно виважено підходити до модернізації архітектурно-предметного середовища (до нового опорядження фасадів, благоустрою територій, заміни обладнання та меблів, пристосування стрихових та допоміжних приміщень)” [7, с. 314].

Частину бібліотек вищих навчальних закладів України розкидано по новозбудованих навчальних і адміністративних корпусах. Можна сперечатися щодо недоліків і переваг розташування спеціалізованих фондів і кафедр видачі. Однак така ситуація, як правило, складалася не планово, як втілення бібліотечних технологій, а під впливом недостатнього матеріально-технічного забезпечення.

Окремого висвітлення потребує питання “мандрівок” бібліотек різними приміщеннями, коли вони разом “поділяли долю навчального закладу і в добу тріумфу <...> і в часи трагічні” [5, с. 6]. Яскравий приклад цього – бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету.

Які ж характерні особливості і принципи для втілення архітектурно-просторової організації бібліотеки XXI ст.? Своєрідною “біблією” для архітекторів, котрі займаються проектуванням бібліотечних будівель є 10 постулатів британського архітектора Гаррі Фолкнера–Брауна (Harry Faulkner-Brown) [9]. Сучасна будівля бібліотеки має відповідати наступним вимогам щодо її планування:

- еластичність (flexible) – проектується з урахуванням організаційних і просторових змін структури і послуг;
- компактність (compact) – особливістю усіх приміщень є відкритий простір для швидкого і зручного переміщення користувачів, персоналу і книг;
- організація (organised) – надання користувачам швидкого та зручного доступу до джерел інформації і пропонованих послуг;
- розширюваність (extendible) – пристосованість будівлі до розширення і розбудови в разі потреби, без руйнації існуючої цілісності і об’єму;
- доступність (accessible) – планування всіх частин будинку спрямоване на полегшення орієнтації в просторі;
- диференційованість (varied) – створення відповідних умов користувачам з надання вільного доступу до різноманітної інформації;
- зручність (comfortable) – облаштування комфортних місць праці для користувачів і персоналу з метою найбільш ефективного використання інформації;
- стабільність середовища (constant in environment) – створення відповідних мікрокліматичних умов для збереження і підтримання належного фізичного стану бібліотечних зібрань;
- безпечність (secure) – планування приміщень з урахуванням новітніх технологій і відповідного обладнання для запобігання крадіжкам;
- економічність (economic) – будівля повинна експлуатуватися з мінімальними фінансовими витратами.

Якщо моделювати образ “ідеальної” бібліотеки, необхідно звернути увагу на декілька факторів. Архітектурно-просторова композиція – один із них. Суттєвим елементом організації простору є вхід у будівлю, який виконує надзвичайно важливу роль, рекламуючи об’єкт.

Максимальне відкриття фондів для потреб користувачів – завдання сучасної філософії бібліотекознавства, що стосується концепції обслуговування. Вона трансформує організацію роботи всієї бібліотеки і докорінно змінює архітектурне планування (без поділу на зону користувачів і зону розташування книгосховищ).

Надана бібліотекою можливість познайомитися з виданням, погортати його – вияв поваги і довіри до читача. Проблема збереження фондів забезпечуватиметься впровадженням сучасних радіочастотних систем ідентифікації (RFID) і систем відеоспостереження, а також наявністю технічних засобів для копіювання і сканування.

Сучасна бібліотека навчального закладу, володіючи автоматизованими робочими місцями для користувачів, надає можливість працювати з електронним каталогом і повнотекстовими базами даних. Підключення до мережі Інтернет дає доступ до віддалених світових ресурсів, а налаштування комп'ютерів у мережі на принтер створює умови для друкування фрагментів інформації [6].

При моделюванні бібліотечного простору, враховуючи завдання бібліотеки вищого навчального закладу – університетського культурно-інформаційного центру, необхідно передбачити приміщення для проведення творчих заходів, організації зустрічей, професійних заходів (майстер класів, круглих столів, різних видів засідань, конференцій), обладнаних відповідною відеоапаратурою, проектором, екраном.

Підкреслимо, що сучасна бібліотека для студентів бачиться не тільки як навчальний комплекс, а й затишне місце для товариських зустрічей, виходячи з потреби молоді в міжособистісному спілкуванні та обміні інформацією [10].

Багатофункціональність і еластичність поверхні сучасної бібліотеки, фактори, які визначають комплекс важливих завдань для технологів бібліотечної справи і проєктантів. Поруч з традиційними бібліотечними приміщеннями створюються пункти громадського харчування і приміщення різної площі для групових та індивідуальних занять, передбачається простір для публічних форм діяльності, наприклад медіатеки і виставкового залу. Враховуючи швидкі зміни інформаційно-комунікаційних технологій, бібліотеку, як об'єкт соціальних комунікацій, необхідно проєктувати з перспективою перебудови і реконструкції окремих приміщень.

Значну увагу, особливо при реконструкції, необхідно приділити питанню, яким чином будівля бібліотеки “впишеться” в оточуюче середовище, габарити сусідньої забудови, чи відповідатиме контексту міської забудови.

У класичних проєктах бібліотек головний (колонний зал) був пристосований під головний читальний зал або приміщення для каталогів. Традиційно, архітектор розташовував великий читальний зал поруч з маленькими приміщеннями для персоналу бібліотеки, що є важливим функціональним недоліком таких проєктів.

Важливого значення набуває орієнтація не тільки на задоволення

комфорту зовнішнього користувача. При організації інтер'єру приміщень бібліотеки необхідно обладнувати робочі зони персоналу, повернути увагу до потреб “внутрішнього користувача”, а саме до комфорту праці персоналу бібліотеки, на облаштування робочих місць бібліотекарів [11].

Проектування сучасної бібліотеки передбачає організацію комп'ютерних класів, приміщень, призначених для виконання допоміжних процесів, таких як оцифрування фондів, ксерування. А використання сучасних матеріалів і конструкцій дозволить створювати нові яскраві архітектурно-художні образи будівлі бібліотеки.

Безумовно, для втілення таких ідей потрібна підтримка як з боку бібліотечного законодавства, так і керівництва конкретного вищого навчального закладу.

Зміни у сфері бібліотечно-інформаційних технологій, зростання нових видів послуг і нових можливостей для користувачів, ставить перед бібліотекознавцями і архітекторами завдання переосмислити існуючий бібліотечний простір, як унікальне соціокультурне середовище, збагачене у наш час новими функціями.

У цій праці ми лише окреслили частину великого пласту малодослідженої проблеми, яка дає відповідь на питання, яким чином сучасна бібліотека може витримати виклики ХХІ століття!

Список використаних джерел

1. Будівлі бібліотек: проектування, будівництво, реконструкція : бібліогр. покажч. / уклад: Г.А. Войцехівська, І.В. Войцехівська, С.М. Кайнова ; редкол. : А. Войцехівська (відп. ред.), Д.О. Мироненко, О.П. Пацеля, Н.В. Ракович ; ДНАББ ім. В.Г. Заболотного. – К., 2008. – 191с.
2. Войцеховская Г., Артамонова С, Строительство, архитектура и дизайн библиотечных сооружений [Электронный ресурс] / Г.Войцеховская, С. Артамонова. – Режим доступа : <http://www.stroyrec.com.ua/news.php?id=404>. – Загл. с экрана.
3. Войцеховська Г., Войцеховська І., Облап І. Проблеми спорудження бібліотечних будівель в Україні / Г. Войцеховська, І.Войцеховська, І. Облап // Бібліотечна планета. – 2009. – №4. – С. 29-30.
4. Езова С.А. Дискурс о библиотечном пространстве [Электронный ресурс] / С.А. Езова // Научные и технические библиотеки. – №9. – 2006. – Режим доступа : <http://ellib.gpntb.ru/subscribe/index.php?journal=ntb&year=2006&num=9&art=1>. – Загл. с экрана.

5. Прокопчук В.С. Библиотека Кам'янець-Подільського національного університету: роки становлення й розквіту: історичний нарис / Прокопчук В.С., Філінюк Л.Ф ; Наукова б-ка. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 284 с.
6. Свергунова Н.В. Фантазии на тему: “Идеальная библиотека вуза” [Электронный ресурс] / Н.В. Свергунова // Библиотечное дело. – 2007. – № 1 (49). – Режим доступа : <http://www.bibliograf.ru/issues/2007/1/64/0/635/>. – Загл. с экрана.
7. Стасюк О.С. Проблеми архітектурного розвитку комплексів вищих навчальних закладів Львова / О.С. Стасюк // Вісн. Нац. ун-ту “Львів. політехніка”. – Л. : Вид-во Нац. ун-ту “Львів. політехніка”, 2000. – № 410 : Архітектура. – С. 313-315.
8. Столяров Ю. Н. Структурирование библиотековедения как научной дисциплины и предмета преподавания / Ю.Н. Столяров // Книга. Исследования и материалы. – 1994. – Сб. 68. – С. 135-159; Столяров Ю.Н. Библиотека: структурно-функциональный поход / Ю.Н.Столяров. – М. : Книга, 1981. – 253 с. та ін.
9. Faulkner-Brown H. The open plan and flexibility [Электронный ресурс] / H. Faulkner-Brown. International Reader in the Management of Library, Information and Archive Services. Unesco, 1987. – Режим доступа : <http://www.unesco.org/webworld/ramp/html/r8722e/r8722e18.htm>. – Назва з екрану.
10. Konieczna D. Współczesne trendy architektury bibliotecznej a zmieniające się wymagania użytkowników bibliotek [Электронный ресурс] / D. Konieczna // II Konferencja Biblioteki Politechniki Łódzkiej «BIBLIOTEKI XXI WIEKU. CZY PRZETRWAMY?», 19-21 czerwca 2006 r., Łódź. – Режим доступа : <http://www.ebib.info/publikacje/matkonf/biblio21/>. – Назва з екрану.
11. Walczak A. Promocja bibliotek poprzez architekturę, czyli, o czym pisze się na łamach czasopisma «Architektura Murator» [Электронный ресурс] / A. Walczak // Biuletyn EBIB. – 2009. – Nr 3 (103) Режим доступа : <http://www.ebib.info/2009/103/a.php?walczak>. – Назва з екрану.

The matter of designing library buildings in the historical discourse is elucidated. Architectural and spacious organization of the libraries of higher educational establishments in Ukraine is considered. Modern views on modernization of architectural and subject surroundings of the library are singled out.

Key words: library building, library space, multifunctional, social and cultural centre, reconstruction.